

ISHERWOOD OCH BERLIN

En essä av C-J Charpentier

NUTID: INGÅNG

MOTORCYKELN rullar in på Schivelbeiner Strasse klockan halv fyra på eftermiddagen. Det är kall junisommar, och jag har kommit till Berlin för att samla in material till en text om Christopher Isherwood (1904-1986) och hans miljöer – bor alltid på Schivelbeiner Strasse i den nordöstra stadsdelen Prenzlauer Berg. En lugn bostadsgata anlagd 1903, med *Mietkasernen* som överlevt kriget, och som 1971-93 hette Willi-Bredel-Strasse efter motståndsmannen, kommunisten och författaren. Men det namnet passade inte de borgerliga makthavarna i det återförenade Tyskland, varför gatan återfick sitt ursprungliga namn – efter en tidigare tysk stad i dagens Polen.

Isherwood. Den skrivande engelsmannen som reste till Berlin 1929 enkom för att – enligt egen utsago – ligga med unga snygga pojkar, och som i sitt hyresrum på Nollendorfstrasse påbörjade romanen *Mr. Norris Changes Trains* (utgiven 1935), och fann inspiration till de sex korta berättelserna *A Berlin Diary (Autumn 1930)*, *Sally Bowles, On Ruegen Island (Summer 1931)*, *The Nowaks*, *The Landauers*, och *A Berlin Diary (Winter 1932-3)*, publicerade 1939 med titeln *Goodbye to Berlin*, som senare låg till grund för musikalen *Cabaret*.

För övrigt citerar jag Isherwood genomgående på originalens engelska, eftersom jag har synpunkter på de svenska översättningarna.

Kulturens adresser har alltid fascinerat, hus där någon har bott och skapat, eller där något har hänt – i verklighet eller i fiktion, dåtid vägt mot nutid, och det är ett intresse som tidigare bland annat fört mig till Alfred Döblins och Hans Falladas polska och tyska visten. För att jag vill känna en stämning, och inte minst ta reda på hur dessa platser ser ut i dag. En sorts gatans kulturanthropologi.

Imorgon sätter jag igång. Efter en kvällsöl med vännerna på Svarta Korpen, sömn och frukost.

*Christopher Isherwood 1973
(Foto: Allan Warren)*

NUTID: MOT SCHÖNEBERG

U2 SÖDERUT FRÅN Schönhauser Allee, jag kör ogärna motorcykel i centrala Berlin, stationen påbörjad 1910, den första kilometern går över jord som *Hochbahn* på väldiga grönlackerade järnfundament, sedan ner i mörkret, min spegelbild i fönstret, svart hår, kort gråsprängt skägg, motorcykeljacka-jeans-kamera i en rem runt halsen, passerar Alexanderplatz, tåget rullar vidare i sydvästlig riktning, banarbeten leder till byte på Gleisdreieck, följt av den korta sträckan till Nollendorfplatz i stadsdelen Schöneberg, där Isherwood tillbringade merparten av sin tid i staden.

Nollendorfplatz började anläggas 1864, och namnet hyllar tyskarnas seger över Frankrike vid slaget vid Kulm och Nollendorf 1813 – två böhmiska orter idag belägna i Tjeckien. De tyska trupperna anfördes av Friedrich von Kleist vars namn senare utökades med von Nollendorf, och det är efter honom som Nollendorfstrasse och Kleiststrasse fått sina namn. Medan Kleiststrasse i Zehlendorf namngivits efter den självmördade poeten.

Schöneberg: en medeltida *Strassendorf* som fick stadsrättigheter 1898, och som inkorporerades med Berlin 1920 efter en våldsam tillväxt: från 4 555 invånare 1871 till 95 998 tjugonio år senare, för att kort före uppgåendet i huvudstaden räkna 175 093 själar – inledningsvis huvudsakligen välbeställd medelklass.

Tåget bromsar in och stannar i underjord, resan tar sammanlagt trettio minuter, stationen anlagd i omgångar 1902-15, och det första jag ser när jag kommer upp i den stora hallen är en affisch bakom glas som upplyser mig om att *Cabaret* åter har nypremiär den tjugosjätte juni – i det teatertält som sedan 2002 benämns *Tipi am Kanzleramt*; i stadsdelen Tiergarten.

Cabaret. Jag undrar hur många gånger den har framförts, tror inte att femtusen räcker. Vet bara att den första uppsättningen på Broadway från 1966 visades elvahundrasextiofem gånger. Och att den därefter satts upp i åtskilliga länder, spelats otaliga gånger.

DÅTID: TILLBAKABLICK

1918. Tyskland hade förlorat det vansinniga första världskriget, kejsardömet hade lagts till handlingarna, och den våldsamma Novemberrevolutionen skakade landet.

I januari 1919 bröt spartakistupproret ut i Berlin, följt av mordet på spartakistledarna och antimilitaristerna Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht – mord som beordrades av den socialdemokratiska överbefälhavaren Gustav Noske, som i mars samma år även lät sina trupper döda omkring tolvhundra spartakister i centrala Berlin, innan den socialdemokratiskt ledda Weimarregeringen kunde ta över styret den elfte augusti 1919. Samma år grundades också både det tyska kommunistpartiet (KPD), och det tyska nazistpartiet (NSDAP), vilket ledde till accelererande motsättningar mellan kommunister och högerkrafter. Medan den judiske kemisten och entreprenören Julius Fromm (1883-1945) öppnade sin första kondomfabrik, sedan han uppfunnit en transparent och säker gummihylsa *ohne störende Naht* saluförd med varumärket Fromms Act, som snart skulle göra honom till en av Berlins rikaste män.

1920 startade Hitler kamporganisationen SA med Ernst Röhm som chef, och påföljande år tog Hitler över ledningen för nazipartiet.

Tysklands nederlag ledde till enorma krigsskadestånd, som tillsammans med den franska ockupationen av det industritäta Ruhrområdet urholkade ekonomin och skapade en hyperinflation som nådde sin kulmen hösten 1923 med ständigt roterande sedelpressar. Dollarn stod då i 4,2 miljoner mark, varpå regeringen först införde den nya och normaliserande valutan *Rentenmark* och året efter *Reichsmark* – varvid en ”ny” mark motsvarade en biljon så kallade *Papiermark*.

Hyperinflationen gjorde att miljontals tyskar kom på obestånd, samt att i synnerhet medelklassen gradvis tappade tron på det demokratiska styrelseskicket, något som i sin tur fick nazistpartiet att växa.

Parallellt med den här utvecklingen florerade en utlevande subkultur, och man talade om *Det gyllene tjugotalet*, där adjektivet gyllene för många stod för prostitution, hämningslös sexualitet, droger och alkohol.

På 1920-talet uppskattade man antalet prostituerade i Berlin – proffs som amatörer – till omkring hundratjugotusen kvinnor och trettiofemtusen män. Dessutom fanns flera hundra så kallade nöjeslokaler spridda över hela staden. Många av dessa ”barer” var dessutom tillhåll för så kallade ringföreningar, som ursprungligen var en sorts hjälpgrupper – bildade 1890

för att stödja frigivna fångar – men som med tiden utvecklades till en regelrätt mafia med gruppnamn som Apachenblut, Libelle och Immertreu.

Gatuprostitution förekom dessutom över praktiskt taget hela staden, inte minst kring ”shoppinggallerian” Passagen mellan Unter den Linden och Friedrichstrasse, dit även homosexuella män sökte sig.

1922 öppnade den tjeckiske ”kafémannen” Ludwig Konecny en ny lokal kallad Eldorado på Alte Jakobstrasse 60 i Kreuzberg och den efterträddes 1927 av Eldorado II på Lutherstrasse 30. Varefter han 1931 tog över fastigheten Motzstrasse 15 i Schöneberg, en byggnad som tidigare rymt Grand Café Luitpold och därefter en rysk lokal. Här etablerades Eldorado III, och här fylkades bland annat Ernst Röhm och hans homosexuella umgänge.

Eldorado betjänade alla smakriktningar och betecknades ofta som transvestitlokal, medan andra ställen i kvarteren var inriktade på såväl sado-masochism och bdsm, som vilda grupporgier. Dock ska påpekas att utövandet av manlig homosexualitet var straffbar enligt lag 175.

En specialitet för Eldorado III var att man mot en inhandlad jetong kunde få dansa med transvestiter, och den kändaste av dessa var dörrvakten Oskar Gades, född 1902, gripen för sin transsexualitet flera gånger, och slutligen förd till koncentrationslägret Lichtenburg i Sachsen 1934 – där han avled fyra år senare.

*Eldorado III på Motzstrasse före hösten 1932.
Notera särskilt reklamtexten som ungefär
betyder ”här är det på riktigt”
(Foto: Bundesarchiv)*

Men det fanns naturligtvis också en lesbisk scen med såväl träffpunkter som prostitution i Berlin där det förmodades bo åttiofemtusen lesbiska kvinnor, vilket föranledde den stridbara lesbiska författarinnan Margarete Röllig (1878-1969) att ge ut guideboken *Berlins lesbische Frauen* (1928), där hon listar åtta tidningar/tidskrifter, tolv sociala klubbar, två skridskolag, ett nudistställe, tre klubbar för utomhussport, och femtio barer av vilka de tio hetaste låg i Schöneberg. Tyskland hade ju ett stort kvinnoöverskott efter första världskriget, och med så många stupade familjeförsörjare började – eller tvingades – allt fler kvinnor att förvärvsarbeta, varvid många för första gången fick en egen ekonomi, som i sin tur möjliggjorde en annan typ av livsföring. Inklusiv delaktighet i det hektiska nöjeslivet. Dessutom var lesbianism inte straffbelagt.

Eldorado III låg förvisso i täten men det fanns andra omtalade lokaler i Schöneberg som till exempel Hollandais, My Sonny Bar, Nollendorf-Klause, Laterne, Micky Maus Bar, Johnys, Garçonne, Dédé, Nationalhof, Topp-Keller, Verona och Olala – de tre senare uttalat lesbiska. Jämte transställen som Silhouette på Geisbergstrasse 24 (efter en stad i Alsace) där Röhm ofta roade sig, och där journalisten Sefton Delmer en gång träffade honom i sällskap med en manlig SA-transvestit.

En intressant detalj är också att kulturelit och delar av överklassen, oavsett sexuell läggning, gärna besökte homo- och translokalerna.

Droger tillhandahölls överallt. 1925 framställde till exempel den tyska läkemedelsindustrin sjutton ton morfin och heroin – varav sexton ton gick direkt ut på den svarta marknaden tillsammans med stora kvantiteter kokain.

Fromms kondomfabrik expanderade, producerade 1926 tjugofyra miljoner kondomer om året – marknadsförda med den rimmade sloganen *Wenn's euch packt, nehmt Fromms Act*. Alltså ungefär: ”när en häftig känsla griper tag i er, trä' på ett gummi från Fromm”. Fromm hade vidare femhundra anställda, körde Berlins första Cadillac, och började nu att konstruera världens första kondomautomater.

Ungefär så kan man beskriva den värld Isherwood kom till och som han senare skulle skriva om, ett syndens näste – *die Hure Babylon* för att citera Döblin. Men tjugotalet var inte bara liktydigt med sexuell mångfald och tolerans, ty nu blomstrade också ett rikt och avantgardistiskt kulturliv med konstnärer som Georg Grosz och Otto Dix; jämte poeter, författare, förläggare, teaterfolk och progressiva gallerister.

Vid sidan av social misär, fattigdom, politiska motsättningar, våld och djupa klassklyftor.

DÅTID: ISHERWOOD I BERLIN

Berlin – världens tredje största stad – var en magnet som ständigt attraherade, och hit reste många unga intellektuella engelsmän från så kallade fina familjer för att idka homosexuellt umgänge, och bakom Isherwoods besök låg en inbjudan från vännen och landsmannen W. H. Auden (1907-1973), som redan befann sig i staden – just omflyttad från Potsdamer Chaussee till en ny ”hyrestant” på Fürbringerstrasse 8 (döpt efter en teolog och politiker) i Kreuzberg: *50 yrds from my brothel*.

Isherwood, vars far var överstelöjtnant – stupad i första världskriget, hade tidigare levt tillsammans med den franskfödde men naturaliserade brittiske violinisten André Mangeot (1883-1970) i London, hunnit få boken *All the Conspirators* (1928) och en del smärre texter publicerade, följt av påbörjade men avbrutna medicinstudier.

I mars 1929 anlände Isherwood till Berlin. Samma år – i augusti – hade Brechts *Die Dreigroschenoper* urpremiär, och i oktober publicerade Alfred Döblin sin monumentala storstadsroman *Berlin Alexanderplatz*, och bara någon vecka senare kraschade börsen i New York varvid världsdepressionen var ett faktum – med växande arbetslöshet. Om denna period och hur depressionen drabbade Tyskland skrev exempelvis Hans Fallada romanen *Kleiner Mann – was nun?* (1932), som dessutom blev en pyramidal succé.

Från början var det meningen att Isherwood blott skulle vistas i Berlin ett par veckor – sannolikt hemma hos Auden – men i själva verket blev det tre besök i staden med mellanliggande uppehåll i England, innan han i november samma år bestämde sig för att stanna på obestämd tid. Med privatlektioner i engelska som födkrok, parat med eget skrivande.

I juni 1929 for Auden tillbaka till England för att bli lärare. Då hade han vistats i Berlin ungefär nio månader – dock återvände han kort sommaren 1930 för att hälsa på. Och i samma veva passade Isherwood på att bjuda in sin vän den blivande författaren Stephen Spender (1909-1995), som slog sig ner nära Motzstrasse; Motz efter en gammal finansminister.

När Isherwood återkom till Berlin bodde han hos arkeologen Francis Turville-Petre i In den Zelten 9a i Tiergarten, och därefter i ”grannhuset” i anslutning till den välkände – och idag ikoniske – judiske sexualforskaren doktor Magnus Hirschfeld (1868-1935); avskydd av nazisterna för sin kamp för homosexuellas rättigheter.

Isherwood stannade i Hirschfelds närhet till oktober 1930, för att därefter

under ett par månader bo tillsammans sina älskare: först hos Walter Wolf (Otto Nowak i berättelserna) och dennes föräldrar i en fuktig och trång lägenhet på femte våningen mot den fjärde bakgården på den inte längre existerande Simeonstrasse invid Wassertorstrasse – *a deep shabby cobbled street*, följt av Admiralstrasse 38; båda i Kreuzberg. Där han och Auden ofta hängde på ”pojkbaren” Cosy Corner (Alexander Casino i berättelserna) på Zossener Strasse 7 – efter staden Zossen i Brandenburg.

Verklighetens Cosy Corner var ursprungligen en restaurang som hette Noster och som förvandlats till någon sorts raggställe med entré bakom ett tjockt läderförhänge – senare beskriven av Isherwood i den självbiografiska boken *Christopher and his kind* (1976).

Nothing could have looked less decadent than the Cosy Corner. It was plain, homely and unpretentious. Its only decorations were a few photographs of boxers and racing cyclists, pinned up above the bar. It was heated by a big old-fashioned iron stove. Partly because of the great heat of this stove and partly because they knew it excited their clients, the boys stripped off their sweaters or leather jackets and sat around with their shirts unbuttoned to the navel and their sleeves rolled up to the armpits.

Här låg bögbaren och raggstället Cosy Corner

Från Kreuzberg gick boendet vidare till Nollendorfstrasse i Schöneberg, där Isherwood fick rum som inneboende i nummer sjutton – på andra våningen och med fönster mot gatan hos fru Meta Thureau. Det var kort före jul 1930, och han beskrev själv det omgivande gaturummet som tungt och högtidligt med källarbutiker under *top-heavy balconied façades, dirty plaster frontages embossed with scroll-work and heraldic devices*, byggnader befolkade av en ”bankrutt medelklass”.

Meta Thureau har bevisligen existerat och haft inneboende. Hon fanns upptagen i Berlins adressböcker som *Privatiere*, som vanligtvis betyder pensionär men som också kan antyda prostitution, och det var utifrån hennes våning och dess invånare som Isherwood senare spann sina huvudsakligen självbiografiska berättelser som tillsammans bär namnet *Goodbye to Berlin*. Men då hade han först låtit fru Thureau byta namn till fröken Schröder och försett henne med en historia som med all sannolikhet också speglade verkligheten: Fröken Schröder hade sett bättre tider då hon hyst så kallat fint och betitlat folk, men fann sig därefter något klämd av tiden och fick ta de inhysingar som fanns: en hora, en nazianstucken joddlerska, en bartender och en resande. Samt den nye hyresgästen *Herr Issyvoo* som hon tveklöst inlemmade i kategorin ”fint folk”.

När Isherwood flyttade in i huset fanns där trettio lägenheter fördelade på en byggnad med fasad mot gatan och en på innergården – dessutom låg det ett advokatkontor i bottenvåningen mot Nollendorfstrasse. Vidare hade säkerligen flera av hushållen inneboende liksom fru Thureau.

De reguljära hyresgästerna i fastigheten var förutom advokaten – enligt de officiella adressböckerna – en förvalterska, en garageföreståndare, fem änkor, fem fruar, två kockar, en tjänsteman, en manglerska, fyra *Privatiere*, en rentier, en posttjänsteman, en köpman, en husvärd, en spårvagnsförare, en arbetare, en fröken, en affärsledare, en polismästare, och en prokurist. Av dessa hade nästan alla typiska tyska efternamn, av vilka ett sannolikt tydde på ett judiskt hushåll. Som i så fall skulle kunna vara den judinna som Isherwood kallar Glanterneck, och som bodde i våningen under honom i den första av berättelserna. Däremot fanns det sammanlagt minst fjorton judar i grannfastigheterna 13, 19 och 28 – de flesta troligen inneboende eller medvetet anonyma, eftersom deras namn inte finns upptagna i de ytterst grannliga adressböckerna.

Verklighetens Isherwood befann sig nu i hjärtat av Schöneberg, där han fyllde sina dagar med privatlektioner, och kvällarna med barbesök och erotik – föredrog att ligga med mycket unga män ur arbetarklassen; av

vilka många var arbetslösa, hade flickvänner och behövde en intäkt. Han träffade vidare människor i allmänhet, lyssnade på vardagliga samtal, besökte vänner, iakttog sin omgivning, noterade en växande nazifiering, semestrade på Rügen med Otto och Peter (som i verkligheten hette Walter Wolf och Stephen Spender), arbetade med den planerade romanen *Mr. Norris Changes Trains*, och förde hela tiden dagbok.

I am a camera with its shutter open, quite passive, recording, not thinking. Recording the man shaving at the window opposite and the woman in the kimono washing her hair. Some day, all this will have to be developed, carefully printed, fixed. (Första sidan i *Goodbye to Berlin*)

Isherwood är berättarjag i boken om Mr Norris, fast nu kallade han sig William Bradshaw (som var hans två andra dopnamn), bosatt på fröken Schröders pensionat, och med privatlektioner i engelska som levebröd. Förebilden för Mr Norris – en mystisk agent med våning på den närbelägna Courbièrestrasse (uppkallad efter en hugenottgeneral i preussisk tjänst) – var den homosexuelle författaren Gerald Hamilton (1890-1970), som bedrev någon sorts politiskt fixeri i Berlin under Weimartiden, bland annat tillsammans med den franske KPD-propagandisten Willi Münzenberg, som i boken fått namnet Ludwig Bayer.

Hamilton besökte ofta Isherwood och påstår sig också ha bott i lägenheten, vilket dock inte går att fastställa med säkerhet.

1931 lärde Isherwood känna sångerskan och blivande skribenten Jean Ross (1911-1973), som arbetade på en nattklubb som Isherwood kallade Lady Windermere – och samma år ökade Fromm sin kondomfabrikation till femtio miljoner så kallade *Gummischwämme*.

Jean Ross växte upp i Egypten, där hennes skottske far arbetade som bomullshandlare. Hon föddes antingen i Aberdeen eller i Alexandria, flyttade vid omkring nitton års ålder till Berlin för att söka sin utkomst i nöjesvärlden, och var vidare aktiv kommunist genom hela livet.

Bekantskapen med Isherwood gjorde att hon – sedan horans rum blivit ledigt – flyttade in som inackordering i lägenheten, som vän och inget annat, och denna färgstarka unga kvinnan som tycktes leva på *Prairie Oysters* (råa ägg sammanrörda med Worstershiresås) förvandlade Isherwood senare med sin penna till Sally Bowles. I vars omgivning vi möter ett veritabelt galleri av udda personer, från älskare som kommer och går, till genuina bondfångare och stridslystna kommunister.

Det finns alltså två parallella skeenden, dels det som den verkliga Isherwood verkligen gjorde i Berlin, och dels det som berättelsernas Isherwood förtäljer men som i stora stycken dock troligen är självbiografiskt, även om de sexuella utlevelserna nästan helt reducerats till antydningar. Dessutom ska man minnas att alla personer, barer, nattklubbar och så vidare har verkliga förebilder – men fått helt nya namn när de sattes på pränt.

Samtidigt bör det också påpekas att vissa platser som förekommer i filmen respektive i musikalen *Cabaret* inte nämns i Isherwoods Berlin-texter. Detta gäller till exempel den omtalade Kit Kat Club, som Isherwood kallade Lady Windermere och som han placerade *off* Tauentzienstrasse (gata uppkallad efter en greve och general 1864) men som i verkligheten med största sannolikhet var Eldorado III. Ej heller omnämns musikalens berömda konferencier i berättelserna, han med den numera klassiska – tillika framsjungna – hälsningen:

Willkommen, bienvenue, welcome!
Fremde, étranger, stranger.
Glücklich zu sehen, je suis enchanté,
Happy to see you, bleibe, reste, stay.

Willkommen, bienvenue, welcome
Im Cabaret, au Cabaret, to Cabaret

Den trettonde mars 1932 träffade Isherwood sin blivande älskare den sjuttonårige Heinz Neddermeyer men om denne nämns ingenting explicit i Berlinberättelserna – ej heller har jag lyckats utforska hans bakgrund, vet bara att det fanns tolv hushåll med det namnet i Berlin 1931/32. Dock kan han eventuellt ha varit gatsopare, eller ”kökspojke” hos Hirschfeld.

Flera av de lokaler Isherwood besökte går att spåra. Alexander Casino hette som jag tidigare nämnt Cosy Corner, och man vet att han förutom Eldorado III frekventerade Kleist-Kasino (med manlig prostitution) på Kleiststrasse 15, och just den lokalen anses vara en av Europas äldsta bögbarer – etablerad redan 1921.

Ett annat ställe där Isherwood lär ha setts var Café Dorian Gray på Bülowstrasse, baren uppkallad efter Oscar Wildes roman och gatan efter ytterligare en greve och general, och i denna lokal växladess mellan lesbiska och homosexuella kvällar – medan onsdagarna vigdes åt mixad S/M.

Däremot har jag inte lyckats finna förebilden till den flitigt besökta tillika påhittade lokalen Troika i Westend – *much larger and grander than I had expected*, där den fiktive bartendern Bobby som bodde i samma lägenhet som Isherwood arbetade – och som dessutom förekommer ett flertal gånger i *Mr. Norris Changes Trains*. Men å andra sidan fanns (och finns) det gott om nöjesställen i Berlin...

Människor passerar hela tiden revy genom Isherwoods berättelser. Således kan vi exempelvis läsa om lilla fröken Hippi Bernstein i affluenta Grunewald, en inte alltför intresserad elev vars föräldrar bjöd på mat och konstaterade att dotterns lärare dessutom fick betalt för att äta, eftersom det konverserades under måltiden.

Mellan möten och vardagliga iakttagelser tränger också den politiska situationen fram i texterna. I Norrisboken ges detaljerade beskrivningar av de arbetslösas tröstlösa vardag och om kommunister som nattetid målar Thälmannslagord på husväggarna. Medan vi i *Goodbye to Berlin*:s näst sista text hör hur den nazianstuckna joddlerskan, efter att ha bevittnat hur ett gäng nazistiska råskinn misshandlat judar och krossat judiska skyltfönster på Leipziger Strasse en oktoberkväll 1930, förtjust konstaterar:

Serves them right! ...This town is sick with Jews. Turn over any stone, and a couple of them will crawl out. They're poisoning the very water we drink! They're strangling us, they're robbing us, they're sucking our life-blood! Look at all the big department stores: Wertheim, K.D.W., Landauers'. Who owns them? Filthy thieving Jews!

Varuhuset KaDeWe står fortfarande på Tauentzienstrasse sedan 1907, medan Wertheim bombades. Fast Landauers' är en fiktion baserad på Kaufhaus Nathan Israel på Spandauer Strasse; bombat 1943.

Isherwood umgicks i familjen Israel, varvid sonen Wilfried (som även var med på Rügen) gavs namnet Bernhard Landauer i berättelsesamlingen. Alltså åter äkta människor och skeenden som nödtorftigt anonymiserats.

I oktober 1932 överlämnade SA-sympatisören Konecny Eldorado III till en SA-avdelning – sannolikt för att undvika ett ingripande för brott mot det dansförbud som myndigheterna infört några månader tidigare, och som gjorde det olagligt för personer av samma kön att dansa med varandra. Men Konecny hade också sociala ambitioner, drev av ren välvilja ett soppkök i Berlin för att mildra de mindre bemedlades hunger.

*Eldorado III sedan SA tagit över lokalen –
kort före det val som förde Hitler till makten
(Foto: Bundesarchiv)*

Efter den heta sommaren 1932 kom iskall vinter. Fler och fler SA-män sågs på gatorna, judar trakasserades öppet – homosexuella likaså, nöjeslokaler utsattes för razzior, klubbar stängdes, hakkorsflaggor pryddes Eldorado III, det var demonstrationer och motdemonstrationer, Isherwood skriver att han undervisade en före detta polischef (kanske hans granne?), en lärare och en ung ingenjör i engelska, samtidigt som han i slutet av januari 1933 deklarerade för sig själv att det varken var polisen, armén eller nazisterna utan arbetarna som var *the real masters of Berlin*.

Berlin was in a state of civil war. Hate exploded suddenly, without warning, out of nowhere; at street corners, in restaurants...Knives were whipped out, blows were dealt with spiked rings, beer-mugs, chair-legs or leaded clubs... (ur Mr. Norris Changes Trains)

En vecka senare bildade Hitler regering med Hugenberg. *Nobody thinks it can last till the spring*, menade Isherwood optimistiskt – och kanske även en aning motsägelsefullt med tanke på allt han sett. Varefter det var dags att packa väskan och lämna Berlin, vilket skedde i början av april. Men i slutet av månaden var han dock tillbaka och stannade till den trettonde maj, då han avreste tillsammans med Heinz, dagböcker och den påbörjade romanen om Mr Norris.

Kanske övergav de Berlin för att de kände av trycket mot homosexuella. Men om det var den verkliga orsaken förblir en gissning.

Ibland undrar jag också om Isherwood stötte på några av de kulturpersonligheter som bodde i hans omedelbara närhet när det begav sig, som till exempel poeten Else Lasker-Schüler (med adress Hotel Sachsenhof på Motzstrasse 7), konstnären Lesser Ury och förläggaren Samuel Fischer – eller om han noterade författarna Alfred Döblin, Erich Kästner, Johannes R. Becher, Bert Brecht, Erich Maria Remarque och Gottfried Benn som av och till besökte kvarteren, som dessutom härbärgerade Herwarth Waldens berömda konstgalleri *Der Sturm* fram till 1932, då Walden flydde till Moskva. Dessutom kan Isherwood ha mött såväl Georg Grosz som Otto Dix, vilka båda målat "Eldoradomotiv".

Vid den här tiden, omkring 1931-32, söp Fallada upp ett gigantiskt förskott på femtiotusen riksmark i Berlins nöjeskvarter – och kan således ha befunnit sig i Isherwoods *kiez* ("trakter") under en eller flera rusiga nätter. Alternativt när han besökte sitt förlag, beläget sjuhundra meter från Isherwoods boning.

Det är också möjligt att Isherwood hann uppleva Marlene Dietrich på Eldorado II, innan hon for till USA den sista mars 1930. Den firade naken-dansösen – med mera – Anita Berber såg han dock aldrig, eftersom hon dog av en överdos kokain 1928; efter att ha gästspelat i Beirut.

Ej heller tror jag att han mötte bildkonstnären Francis Bacon som kom till Berlin 1927 för att knulla killar, och som stannade några månader.

Däremot lärde han känna både Klaus Mann och E.M. Forster.

Av här uppräknade tyska kulturpersonligheter valde Kästner, Fallada, Dix och Benn att stanna kvar i Nazityskland; den senare såväl antimarxist som inledningsvis regimvänlig.

En sista undran kvarstår: hur kunde unga män som Isherwood och Auden med flera ha råd att leva utomlands åravis? Utan nämnvärda inkomster. Och dessutom ha pengar till manliga prostituerade.

Jag låter frågan förbli obesvarad. Noterar blott att Isherwood fick fem riksmark för sina engelsklektioner och att hyresrummet kostade femtio riksmark i månaden – en riksmark motsvarar i dagens penningvärde ungefär hundra svenska kronor.

DÅTID: FINAL

Situationen hårdnade efter Hitlers makttillträde, och den tjugotredje februari 1933 stängdes merparten av Berlins minst tvåhundra sexställen. Några lyckades dock leva vidare tack vare enorma försiktighetsåtgärder, däribland "Mulackritze" (Mulack efter en murare på 1600-talet och *Ritze* som är ett vulgärt ord för vagina) i Scheunenviertel nära Alexanderplatz.

"Mulackritze" klarade dessutom kriget och höll igång till 1951/52 då DDR-myndigheterna förbjöd all dylik verksamhet.

Nazisterna hade alltså bannlyst det dekadenta nöjeslivet men gjorde trots det ett pragmatiskt undantag och lät homosyktan Kleist-Kasino återöppna under Olympiaden 1936 – för att ånyo stängas 1937.

Antalet etablissemang kan dock diskuteras. Auden hävdade till exempel att det fanns *170 male brothels under police control* – trots att manligt homosexuellt umgänge var förbjudet. Parentetiskt dömdes årligen omkring åttahundra män i hela Tyskland under perioden 1927-32; en siffra som tiobubblades under de följande åren.

Förföljelserna av HBTQ-personer, judar och oliktankande tilltog, och samtidigt började allt fler intellektuella att lämna landet.

Den tjugosjunde februari brann Riksdagshuset, och den sjätte maj stormades Magnus Hirschfelds sexologiska institut, vars bibliotek konfiskerades. Hirschfeld själv befann sig utomlands och undkom, och den tionde maj flammade bokbålet på den öppna platsen framför Operan. Och i juli 1933 flydde den förre Eldoradoägaren *der Grosscafetier* Konecny till Tjeckoslovakien, efter att ha hamnat i onåd hos SS. Flykten skapade stora rubriker, och senare fortsatte han – enligt rykten – till Australien, där det fortfarande lär finnas barn eller barnbarn.

Resten är samtidshistoria: total nazifiering av samhället, arisering av judiska företag, Österrikes så kallade anslutning, kristallnatt, krig, deportation av judar, utrotningsläger, det tredje rikets fall, fyrmaktsockupation och Tysklands delning 1949 i två stater.

För Isherwood och Heinz började ett flerårigt vagabondage, och under en period från oktober 1934 och framåt bodde de på Classensgade 65 på Österbro i Köpenhamn; i samma kvarter som Stephen Spenders bror kartografen Michael (1906-1945) och hans hustru. Huset – en mycket stor sex våningar hög tegelkasern från 1930 – finns fortfarande att beskåda.

1935 utkom *Mr. Norris Changes Trains*, och resandet fortsatte: Sintra i

Portugal med Auden, Spender och dennes älskare Tony Hyndman, och senare gick färden vidare till Belgien och Holland.

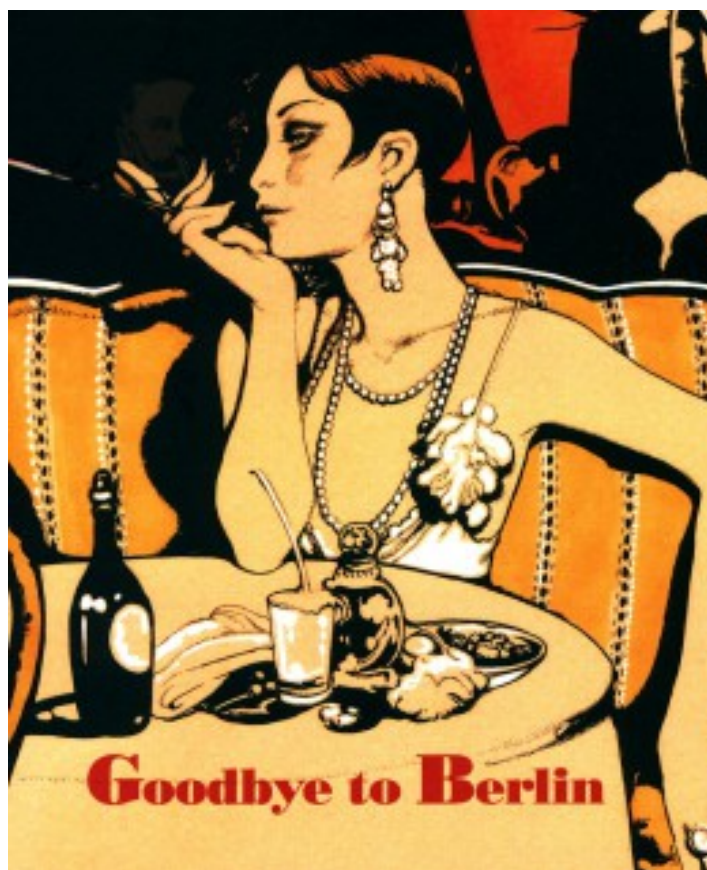
1937 greps Heinz i Luxemburg för något myndigheterna kallade ”ömse-sidig onani”. Han utvisades som ”oönskad främling” till Tyskland, där han fängslades för att ha smitit från militärtjänsten, och gifte sig senare för att undkomma att straffas för sin homosexualitet. För att, så vitt jag vet, fortsätta livet som fabriksarbetare i Östberlin efter kriget.

1938 begav sig Isherwood och Auden iväg på en långresa till Shanghai via Marseille-Djibouti-Ceylon-Singapore-Hong Kong, varefter de båda i januari 1939 avseglade – med tillfälliga viseringar – till USA, där Isherwood färdigställde sina Berlinterexter vilka publicerades som *Goodbye to Berlin* i England samma år. Följt av en tysk översättning 1949: *Leb wohl Berlin*.

Isherwood slog sig ner i Santa Monica i Californien, hade ett förhållande med fotografen Bill Caskey, och lärde bland annat känna författarna Truman Capote och Aldous Huxley.

1951 gjorde han ett kort besök i Berlin och träffade sin gamla hyresvärdinna Meta Thureau – samt noterade att bögsyltan Kleist-Kasino, där han en gång hängde, öppnat året innan i nya lokaler på Kleiststrasse 35. Så många fler homoställen fanns det inte i Schöneberg vid den här tiden, och det var först i början av 1970-talet som scenen bokstavligen exploderade.

Isherwoods Berlinterexter ledde snart till ett flertal sceniska arbeten. 1951 kom Broadwaypjäsen *I am a Camera*, som filmatiserades 1955 med Julie Harris som Sally Bowles i båda versionerna, och 1966 kom musikalen *Cabaret* som därefter filmatiserades 1972 med Liza Minnelli som Sally Bowles i såväl musikal som film – den senare belönad med åtta Oscars 1973. Medan Joel Grey fick en Tony för sin roll som konferencier.

1953 träffade Isherwood den unge konststudenten och porträttmålaren *in spe* Don Bachardy (f. 1934) med vilken han sammanlevde livet ut.

Isherwood blev amerikansk medborgare 1946, och skrev under sina amerikanska år omkring trettio böcker. Dessutom medverkade han med fyrtio artiklar i den hinduistiska Ramakrishnaorganisationen Vedanta Society of Southern California:s publikation *Vedanta and the West* mellan 1943 och 1969. Han var vidare en flitig dagboksskrivare, och här finns texter – nedtecknade efter 1939 – som vittnar om en privat antisemitisk hållning.

Prostatacancer ändade Isherwoods liv 1986. Hans livspartner Bachardy lever, när detta skrivs (2015), kvar i deras gemensamma bostad i Santa Monica.

Isherwoods vän Stephen Spender fullbordade sin Berlinroman *The Temple* i början på 1930-talet, gick med i kommunistpartiet, rapporterade från det spanska inbördeskriget och gifte sig, följt av en akademisk och litterär karriär; adlad 1983. Upprätthöll samtidigt en enorm bekantskapskrets som bland annat inbegrep Virginia Woolf, T.S. Eliot, W.B. Yeats, Dylan Thomas, Cecil Day-Lewis, Joseph Brodsky och Raymond Chandler.

The Temple kunde dock först publiceras 1988 på grund av sitt homoerotiska innehåll.

Goodbye to Berlin publicerades av Hogarth Press, som ägdes av Virginia Woolf och hennes make. Knutet till Bloomsburygruppen tillika ett förlag som utgav flera böcker av Isherwood och hans krets.

En realistisk och litterär skildring av det slabbiga horeriet vid Unter den Linden/Friedrichstrasse – parad med droger och tröstlöshet – inflationsåret 1923 återfinns i Falladas *Wolf unter Wölfen* (kapitel 5) utgiven 1937.

Det frekvent förekommande ordet *Kasino/Casino* betyder primärt inte ”spelhåla” utan sällskapslokal, officersmäss och personalmatsal.

Kondomkungen Fromm, slutligen, fick sin fabrik bokstavligen ”lagligt stulen” av familjen Göring 1938 – och gavs tillstånd att resa till England. Varefter en av hans söner tvingades köpa tillbaka det egna varumärket från Görings efterlevande 1947.

Här på Fürbringerstrasse bodde Auden – ett stenkast från Cosy Corner – och här härbärgerades med största sannolikhet Isherwood i början av sin Berlinterid

NUTID: VANDRING

U-Bahnhof Nollendorfplatz. Här måste Isherwood ha stigit på och av åtskilliga gånger.

Minns det lästa. Stationen hade tidigt, precis som nu, både *Hochbahn* och underjordisk trafik. Delar av anläggningen bombades i slutet av januari 1944, då bland annat den eleganta kupolen från 1902 demolerades, liksom åtskilliga byggnader runt stationskomplexet.

Med Röda arméns framryckning stängdes all tunnelbanetrafik den tjugofemte april 1945 men redan den fjortonde maj – tolv dagar efter stadens kapitulation – hade ryssarna fått igång de första tågen, öppnat trettio av hundratvå stationer, och den tjugofjärde juni kunde Nollendorfstationen börja användas, inledningsvis med begränsningar. Den fjärde juli kom de första västallierade trupperna till den dittills helt Sovjetkontrollerade huvudstaden, varvid Schöneberg enligt fyrmaktsbeslut inlemmades i den samtidigt upprättade amerikanska sektorn. Och så skulle det förbli till månaderna efter murfallet, då de båda tyska staterna återförenades (1990).

1972 stängdes *Hochbahnhof* på grund av bristande lönsamhet (!) och av den överjordiska stationsdelen blev *Trödelmarkt* – loppmarknad – där man nyttjade de gamla vagnarna som saluplatser.

1989 sattes ett *Denkmal* av sten upp till minne av de homosexuella som mördades av nazisterna – en triangel med orden *TOTGESHLAGEN* *TOTGESCHWIEGEN*.

1993 stängdes loppmarknaden och en total uppfräschning av stationen påbörjades, och först sex år senare kunde kupolen återställas – i förenklad form över den tristbruna huslådan. Finansieringen löstes med hoptiggda medel bekräftande den förre regerande och socialdemokratiska – tillika öppet homosexuella – borgmästaren Klaus Wowereit:s (f. -53) uttalande från 2003 att *Berlin ist arm aber sexy*. Och sex är vad dessa kvarter fortfarande handlar om, förvisso med en paus under krig och återuppbyggnad men området runt Nollendorfplatz är i högsta grad alltjämt centrum i en utlevande och hedonistisk gaymiljö, precis som under åren fram till *die Machtübernahme*. Isherwood och hans vänner skulle med andra ord ha känt igen sig och trivts vid en hypotetisk återkomst.

Ankomsthallen, ritad av Alfred Grenander från Skövde 1926 överlevde kriget och jag registrerar, är en *camera with its shutter open*, och det jag först noterar är ett standardiserat *Schnellimbiss*, en asiatisk matkiosk, en

saluvagn som kallar sig "Karls jordgubbar", en tidningskiosk, trafikbolaget BVG:s glasade informationsavdelning och ett gäng automater; plus en nord- och en sydutgång i vars närhet det pågår byggarbeten.

Men på en av väggarna precis under innertaket fångar ögat en enkel keramisk jugenddekor, ett original från tiden.

Man kan likna Nollendorfplatz vid en oval, vars mitt är stationen. Mot detta nav kommer Kleiststrasse från Wittenbergplatz i väster och Bülowstrasse från öster – båda ganska stora och breda gator. Från norr möter Einemstrasse navet, från nordost kommer Else-Lasker-Schüler-Strasse, från söder Maassenstrasse, från sydväst Motzstrasse, och söder om Motzstrasse löper Nollendorfstrasse ut från Eisenacher Strasse fram till Maassenstrasse. Och ett stycke väster om Motzstrasse heter gatorna Fugger, Kalckreuther, An der Urania och Martin-Luther, och därmed är kartbilden skäligen förklarad.

Här och nu börjar en vandring, och jag väljer den södra utgången för det är från den sidan man bäst når Isherwoods viste.

Precis utanför finns en liten gräsplantering, några träd och en stensatt yta, och på gräset ligger en däckad äldre a-lagare och sover, skäggig och allmänt skitig. Bredvid honom sitter några *Obdachlose*, hemlösa, i trettio-

årsåldern och pokulerar, både män och kvinnor som grundar morgonfyllan med öl och billig vermouth, och förbi detta mänskliga scenario ilar tre välnärda råttor – försvinner in under stationsmuren.

Rakt framför mig, på andra sidan gatan, tronar den mäktiga teaterbyggnaden från 1903, uppförd som Neues Schauspielhaus, art decofasad, biograf och operettscen, och därefter Piscator – den store Piscator – från 1927 till 1931, huset bombat men fasad och en salong överlevde, renoverat och namnbytt 1951 till Metropol, varefter det 2005 blev klubb- och eventhuset Goya, ingen *hit* precis och stängt sedan ett par år. Och till höger om Goya ligger efterkrigshuset med Sparkasse och apotek, en pro-gay skulptur i form av en 450 cm hög metallpenna från år 2000, och till vänster återfinns ett Spielothek, ett kebabhak, frisören Mega Style och slutligen Kaiser's livsmedel, som i grunden är en Tengelmann från dåvarande Västtyskland.

Följer Maassenstrasse ett kort stycke, gatan anlagd 1870 och namngiven efter en jurist och politiker, läderstövlar mot gatsten, kameran svänger i sin rem, och så kommer jag till Nollendorfstrassehörnet mellan ett bayerskt Hopfpfisterei, liktydigt med ett specialbageri, och en bokhandel.

Bokhandeln får mig att studsa litet för det är ett förkrigshus och över entrén kan man bleknat läsa ordet *Feinkost*, vilket innebär att detta kanske var den livsmedelsbutik där Isherwood och hans medboende handlade.

Här börjar Isherwoods del av Nollendorfstrasse, lugn och trädkantad, och här har lejonparten av husen överlevt kriget, snyggt hållna höga byggnader från *Gründerzeit*, vackra byggnader med fina utsmyckningar men såvitt jag kan bedöma finns inga verksamheter som existerade på Isherwoods tid kvar – sedan specerihandeln övergick till böcker.

Det är bostadshus och åter bostadshus men i merparten av bottenvåningarna finns alltför kommersiella verksamheter, sådana som Isherwood beskrev som *Cellar-shops where the lamps burn all day*.

Blicken stråkar skyltfloran och det jag ser efter bagaren är kvällsöppet närköp, restaurang Le Boeuf, taekwondostudio, galleri, kafé, frisör som också hyr ut cyklar, kafé, spanska viner, tygbutiken Kvadrat, fysioterapi, e-cigarretter, antikvariat, massage, veterinär, restaurang Le Soleil, antikvariat, restaurang Casablanca, antikhandel och prylbutik; varefter gatan möter Eisenacher Strasse – anlagd 1887 med namn efter staden Eisenach. Och på andra sidan, direkt efter bokhandeln, säger skyltarna kläder, massage, antik, mäklare, persisk restaurang, antik, resebyrå, laserbehandlingar, klädbutiken Fräulein Anders, turkiska restaurangen Tokatti, cocktailbaren Stagger Lee som kan ha rymt en bordell på 1920-talet, Sudanesische

Gemeinde, massage, restaurang, yogaställe, tatuerare och gym.

Så kommer jag fram till huset där Isherwood bodde, ungefär mitt på gatan, även det en vacker byggnad med dubbla ekdörrar, i bottenplanet en tom butik där det tidigare såldes erotiska fetischer jämte antikvariatet Bücher Welt, vars ägare Herr Wendt har samma efternamn som den prokurist som bodde i Isherwoods uppgång, kan vara en släkting (?), och jag går in i porten, ytterst ståndsmässigt med mosaikgolv och kristallkronor, och jag tänker att här hade han det bra.

Infällda i gatan utanför nummer 13/14, 19 och 28 finns fjorton *Stolpersteine*, en sorts minnesplaketter av mässing över deporterade mördade judar – hedrandes deras minne – och jag läser namn som Perl, Berger, Tuchler, Hess, Bingen, Dienstfertig, Marcowici, Lehman, Mühlenthal, Grossmann, Wagner och Gross. Men det märkliga är att blott ett par tre av dem fanns registrerade på dessa adresser något år före deportationen.

Alla kan inte ha flyttat till Nollendorfstrasse kort före rensningen, och alla kan inte heller ha varit inneboende; men kanske gömda, anonyma? Något korrekt svar kan jag dock inte finna.

Huset där Isherwood bodde med adress Nollendorfstrasse 17

Eldorado III – sedan 2008 restaurang och "Bio-Supermarkt", med som så ofta i dessa kvarter borttagna fasaddekorationer

HIER WOHNTE VON MÄRZ 1929 BIS JAN./FEB. 1933
DER ENGLISCHE SCHRIFTSTELLER

CHRISTOPHER ISHERWOOD

* 26. 8. 1904

† 5. 1. 1986

SEINE ROMANE „LEBWOHL BERLIN“ UND
„MISTER NORRIS STEIGT UM“ BASIEREN AUF
SEINEN ERLEBNISSEN AUS DIESER ZEIT.

NACH MOTIVEN BEIDER ROMANE ENTSTAND
SPÄTER DAS MUSICAL „CABARET“.

Minnesplattan över Isherwood på Nollendorfstrasse 17 – dock med felaktiga tidsangivelser för in- och utflyttningen

Gatorna omkring Nollendorfplatz rymmer ett erotiskt smörgåsbord med dussintals bögbarer, fetischbutiker, böghotell, läderkläder, militärkläder, piercing, och en seriös bokhandel med homosexuell inriktning. På Eisenacher Strasse finns Sling King som specialiserat sig på ”knullgungor” och stålkukar, och en bit därifrån är det mesta av svart gummi. Det senaste lär visst vara att pippa utklädd till hund, med maskeradmask och koppel.

Här finns ställen som heter Scheune, Tom’s, the Jaxx, Romeo und Romeo, Reizbar, XXX, Prinzknecht, WOOF, Heile Welt, Mutschmann’s, Hafen, Connection, New Action, Blue Boy, Böse Buben, Tramps, och Bull – de båda senare har dessutom öppet dygnet runt.

Bull kräver en liten utvikning, ty det var ursprungligen Kleist-Kasino som Isherwood gärna besökte – både före kriget liksom efter flytten till dagens lokal 1950; inrymt i ett hus från sent 1800-tal.

På Bull knullar bögarna inför öppen ridå alla dygnets timmar, det är bokstavligen alla-med-alla i någon sorts ständig och totalt sybaritisk orgie,

väl interfolierad med öl, alkohol, droger, piss och eviga cigaretter.

Krig, bomber och saneringar har förändrat mycket i Berlins gatubild. Nowaks förslummade hus i Kreuzberg är sedan länge borta precis som vistet på Admiralstrasse som idag är fylld med nyare bebyggelse. Ut-raderade är också sexologen Hirschfelds byggnader.

Cosy Cornerhuset finns som jag tidigare sagt kvar, och detsamma gäller huset på Fürbringer Strasse där Auden bodde och fick besök av Isherwood, och Eldorado III står där det står; som sunt livsmedelspalats.

Filmens och musikalens Kit Kat Club där Sally Bowles framträdde har återuppstått som veckolig knull- och fetischfest i anslutning till U-Bahnhof Heinrich-Heine-Strasse; med strikt *dress-code* och offentliga samlag. Plus omfattande affischkampanjer för sina olika arrangemang.

Kleist-Kasino flyttade några år efter kriget från nummer 15 till 35, och bytte för ett par år sedan namn till Bull

Ungefär en gång i veckan återuppstår Kit Kat Club i en disco-technolokal i anslutning till U-Bahnhof Heinrich-Heine-Strasse i gamla Östberlin

Regnbågsflaggor dyker hela tiden upp i synfältet, invid reklam för den tjugotredje *Lesbisch-schwules Strassenfest* om en vecka, följt av *Folsom* i september – en BDSM och läderträff som startade 2003.

Det kopuleras maniskt i Schönebergs gaydistrikt, transor och muskelstinna Tom of Finlandtyper i jeans&läder spanar lystet, medan högerkrafter i grova kängor ger skall – som om Weimarrepubliken fortfarande pågår.

Femtonhundra meter söder om platsen där jag befinner mig förkunnade katoliken, demokraten, och krigshetsaren Kennedy i juni 1963 att han var en syltmunk.

Själv avslutar jag min vandring med att ta ett par bilder, analoga – givetvis analoga. För att därefter inta något stärkande på kafé Impala, som verkligen är ett helt vanligt kafé. Måhända beställer jag ett litet glas cognac också.

Leb wohl Berlin!

14.08.2015 @ KITKAT CLUB
WWW.REVOLVERPARTY.COM

REVOLVER

PARTY BERLIN

FRI 14.08.2015

HOSTED BY
HENRIK TIMM & TILDA SCHWABLO

OLIVER M - TIASZ - ALEXIO
ANNIE O - SULTONIC - GARY M

NO DRESS CODE, LAZER SHOW, PLAY AREA & BARE ROOM

HIGH TECH LAZER SHOW BY PAT GREEN
EVERY MONTH @ THE KITKAT CLUB
KOPENICKERSTRASSE 76, BERLIN 10179

BKA

RS

AVEL HOTELS

AVEL HOTELS

BONER

MAGAZINE

BONER
MAGAZINE

BKA

Kultur

WWW.THE-KITKAT-CLUB.COM

THE OFFICIAL OPENING PARTY FOR FOLSOM 2015
FRIDAY 11 SEPTEMBER 2015 @ 23:00
WWW.REVOLVERPARTY.COM

SPONSORED BY
THE OFFICIAL
OPENING PARTY
**FOLSOM
EUROPE**

REVOLVER

PARTY BEATLES

THE 1. ANNUAL
**BLACK
& BLUE** BALL

FEATURING
**4 ROOMS
10 TOP
RESIDENTS &
INTERNATIONAL
DJS**

WITH SPECIAL
PERFORMANCES

@ **KITKAT CLUB**
KÄPENICKERSTRASSE 76, 10179 BERLIN

ADVANCE TICKETS AVAILABLE AT WWW.REVOLVERPARTY.COM

POWERED BY
WITCHAM

DARK ROOM NEW LAZERS & COY CANNON
BLACK & BLUE DRESS CODE PLAY AREA

EUROPE

ROCK

BEAST

BEAST

BEAST

BEAST

BEAST

BEAST

BEAST

BEAST

BEAST

BEAST

PRESENTED BY
**BONER
MAGAZINE**